

Una política de la memòria?¹

1. ENTRE LA MINORITZACIÓ I LA MANCA DE TRANSMISSIÓ

En parlar de memòria és habitual al·ludir al fet que una de les precondicions pel seu exercici és l'oblit de part de l'ocorregut. Es podria afirmar que, a diferència de la memòria característica dels cervells electrònics, la memòria voluntària dels éssers humans en recordar, sempre destrueix, sempre té a veure amb el gest conscient o inconscient de, posar a part, d'organitzar. Com deia Nietzsche: «... és absolutament impossible viure sense oblidar... el sentit no històric i l'històric són igualment necessaris».² Quan, però, ens referim a la memòria històrica del passat de les dones, d'entrada cal dir que difícilment es pot oblidar el que amb prou feines ha estat rebut o transmès.³

Efectivament podem pensar que les accions de les dones del passat no han generat memòria i que és possible que s'assemblin a aquells somnis que no deixen cap empremta en el record. Així, fins fa pocs anys gairebé ningú no discutia les afirmacions segons les quals en el passat històric de les dones tan sols es podia trobar esquinçalls d'esdeveniments i d'accions fortuïtes. Aquestes afirmacions semblaven coincidir amb la impressió que, en l'àmbit de la cultura, cada nova autora era una excepció, li calia reiniciar al discurs, com si no hi hagués –per dir-ho d'alguna manera– una tradició on inserir-se, com si es trobés en un espai acòsmic, en un present sense gruix, sense passat ni futur.

Ara bé, en les darreres dècades, la labor i l'esforç de recollida i de recuperació històrica, realitzat especialment per estudioses feministes amb el propòsit de concedir a les dones l'estatus d'objectes dignes d'història (manllevo l'expressió de L. Febvre), les ha rehabilitat com a agents i no només com a pacients en la història. D'altra banda i lluny del que precipitadament es podria pensar, aquest treball no ha difuminat la discriminació soferta al llarg de la història, sinó que ha posat de relleu que els efectes d'aquesta es noten molt més en la minusvaloració –o en l'oblit– de les accions i de la paraula de les dones, que no pas en una menor presència d'elles en l'àmbit públic. Així, qualsevol que es de-

*Professora de Filosofia de la Universitat de Barcelona.

1 Aquest escrit és una revisió d'un text que es va publicar l'any 1995 com a pròleg a *El género de la memoria*. Pamplona, Pamiela. Aquesta nova versió va ésser llegida en castellà a Màlaga al «II Encuentro de Formación de Centros Municipales de Información a la Mujer», (novembre 1999).

2 Friedrich Nietzsche: «Segona consideració intempestiva», *Vom Nutzen un Nachtheil der Historie für das Leben*, 1874.

3 «Riemergere da un passato che é stato cancellato è molto piú difficile che ricordare cose dimendicate», Paolo Rossi: *Il passato, la memoria, l'oblio*. Bolònia, Il Mulino, 1991, p. 27.

diqui amb prou esforç a excavar en el passat trobarà amb sorpresa molts més textos i fragments escrits per dones del que mai no hagués imaginat. I en aquest gest d'excavar el que, en realitat, queda al descobert és el significat desvalorador que s'ha atribuït a tot el relacionat amb el sexe femení: quan una autora fa una obra diferent s'arrisca a no ésser vista i quan la seva obra és, diem-ne, igual, assimilable, al corrent dominant la seva aportació serà sempre considerada supèrflua. Tant una cosa com l'altra semblen portar-nos a un atzucac.⁴

Es diria, doncs, que el treball impulsat pel que es coneix com la «segona ona del feminisme» ha deixat al descobert un ampli i atractiu camp de recerca i de reflexió que tracta de pal·liar una injustícia històrica, l'oblit, la minusvaloració i la no transmissió de l'obra de les dones, la seva exclusió de la cronologia (que no només s'ha donat en el passat, perviu encara). D'altra banda, aquest camp s'ens ha mostrat entrecreuat per camins molt diversos i, per apuntar-ne alguns, podem referir-nos en primer lloc, a aquell que ha quedat perfilat tant en l'intent d'aclarir les raons d'aquesta amnèsia com en l'aspiració de descobrir noves maneres de relacionar-nos amb un passat pràcticament no transmès. Un camí que evidencia que «cap testament no precedeix la nostra herència»,⁵ que no hi ha cap testament que ens digui com interpretar-la i avaluar-la. En segon lloc, també podem esmentar un altre camí per recórrer: aquell que ha pogut emergir al fil de la constatació que l'oblit de l'obra i de la paraula de les dones apunta també a llacunes teòriques en el discurs dominant.

Vull dir que per tal de recuperar el nostre passat cal dotar-nos d'eines que permetin d'assenyalar les autores del passat amb el signe de l'heterogeneïtat; o, el que és el mateix i dit amb més contundència, cal recuperar aquelles obres que no es deixen reduir a les tesis del feminisme modern. I això, entre d'altres raons, perquè els moviments d'emancipació, inclòs el de l'emancipació femenina –de marcat tarannà modern, il·lustrat i progressista–, apostaren pel radicalment nou, pel futur, de manera que van extreure molta més força de l'oblit de la seva història i del convenciment que no hi havia un passat digne d'ésser commemorat, que no pas del seu record. Així, la creença que l'alliberament de la dona inaugurava un temps nou en la història i que, per tant, apuntava cap a un futur ple de possibilitats, portà a suposar que era possible obviar la pròpia herència. Tot parafrasejant unes cèlebres paraules de Marx, es diria que es va considerar que es podia deixar «que les mortes enterressin a les seves mortes».⁶

Des d'una perspectiva com aquesta, el present apareix tan sols com un constant procés de defensa de la possibilitat de ser aixafades pels records de la dis-

4 Maria-Mercè Marçal y Lluïsa Julià: «Diferencia y/o normalización: la poesía catalana de los últimos treinta años», a Sabadell Nieto, Joana (ed.): *Ensayos sobre poesía y diversidad*. Madrid, Júcar, 1999, p. 155.

5 René Char: *Els fulls d'Hipnos (1943-44)*, (trad. De J. Sala-Sanahuja). Barcelona, Eds 62, § 62, 1993.

6 Karl Marx: *El 18 Brumario de Luís Bonaparte*. Barcelona, Ariel, 1982, p. 15. Marx, a la vegada, parafrasejava els evangelis.

criminació i de l'exclusió, com un dic enfront del perill de veure'ns altre cop impel·lides cap al passat, amb la qual cosa, l'emancipació semblaria haver tingut, a més dels seus saludables efectes, un resultat paradoxal: ens hauria proporcionat una identitat col·lectiva de virtuals víctimes amb un present sempre idèntic a ell mateix. Fins a cert punt, doncs, les dones emancipades hem contribuït a esborrar les empremtes de les dones d'altre temps. Ens cal recuperar les autores que ens han precedit i no només és perquè elles van escriure, sinó també perquè nosaltres les necessitem per no habitar un present fet d'autocomplaença i un passat «fet a mida» que mai no ens interpel·li. De manera que, potser hem —com deia ara fa pocs anys Jacques Derrida—⁷ d'assumir l'heterogeneïtat radical i necessària de la nostra herència. En realitat, si la legibilitat d'un llegat ens vingués donada, no podríem heretar, sinó que ocrorreria com en el cas de l'herència genètica, ens condicionaria com una causa. En tota herència hi ha quelcom d'irreductible; sempre heretem un secret que hem d'interpretar. I potser aquest secret és el que algunes feministes anomenem «diferència».

Amb el que he dit fins ara tracto de suggerir que la reconstrucció de la història de les dones no és un de tants projectes en què sovint, a l'àmbit acadèmic, acostumem a embarcar-nos, aquells en què sabem ja des de bon principi el que trobarem al final del camí; ben al contrari, es tracta d'una empresa que té alguna cosa a veure amb la possibilitat de dir, d'ordenar la nostra experiència present de dones.

I, ¿com ordenar l'experiència sense tornar al passat? La memòria és una de les formes de generar sentit, d'ancorar la nostra vida, tot protegint-la de la sospita del casual i mancat de propòsit. «El present», deia Virginia Woolf, «quan compta amb el suport del passat, és mil vegades més profund que el present quan ens prem tant de prop que ja no es pot sentir res més, quan la pel·lícula en la càmera només produeix impressió en la vista».⁸

Tot i que, en el món modern, les dones tenim una enorme dificultat per a fer-nos hereves d'una altra dona, «cal trobar, retrobar i inventar paraules» —escrivia fa anys Irigaray— per a dir la pròpia experiència. D'aquesta manera, la pràctica genealògica, que ens fa conèixer les dones que ens han precedit, emergeix vinculada a l'autoconeixement alhora que sembla proveir-nos de força, en la mesura que ens permet trobar la pròpia originalitat. Efectivament, al llarg de la història, moltes dones, en particular les escriptores, han aconseguit força en atribuir autoritat a d'altres dones, a les seves accions, als seus textos; el reconeixement de la grandesa en una altra dona retorna una imatge de possible grandesa femenina. Tot i que aquest gest hagi romàs sovint invisibilitzat,⁹ podem evocar, per exemple, a Virginia Woolf i Vita Sackville-West, Jane Austen i Ann Radcliffe,

⁷ Jacques Derrida: *Espectros de Marx*. Madrid, Trotta 1995, pp. 30 i ss.

⁸ Virginia Woolf: *Moments of Being*, 1976 (trad. cast. Lumen, Barcelona 1982).

⁹ Sobre aquest punt veieu el text de Maria Mercè Marçal a «Fragmentos de un discurso sobre la autoridad femenina», *Archipiélago*, n. 30, tardor 1997.

Ana Akmàtova i Marina Tsvietaieva, escriptores que amb el seu gest han generat espais aliens a l'autoritat institucionalitzada; espais on és possible una mena d'interrupció del temps, on és possible el diàleg entre dones diverses; espais intermedis entre l'àmbit privat i el públic, en el qual les dones, en reunir-se se separen, es distingeixen entre sí.¹⁰ En aquests espais atemporals les dones semblen poder manifestar-se en la seva diversitat, lluny de la mirada masculina que sempre els retorna una identitat homogeneitzadora, que les converteix en ex-cèntriques, en remetre-les a una mesura inadequada, i les condemna a sentir-se «portadores d'una carència insuperable o d'un excés in-decent».¹¹

De manera similar, el nostre neguit actual d'heretar, que ha obert aquest espai per a la visibilitat i la recuperació del passat de les dones, és també resultat de la creixent consciència de la nostra misèria simbòlica, del nostre estar arrelades en el desarrelament, de la manca de paraules per dir i mesurar la nostra experiència. No fa gaire temps Rosi Braidotti definia justament les feministes com aquelles dones que *s'han oblidat d'oblidar la injustícia i la pobresa simbòlica*.¹²

2. MISÈRIA SIMBÒLICA

«Una crítica profunda de la literatura [...] primer analitzaria l'obra com a mostra de com vivim, com hem viscut, com ens han fet imaginar-nos a nosaltres mateixes, com el nostre llenguatge ens ha oprimat i alhora ens ha alliberat, com el mateix acte d'anomenar les coses ha estat, fins ara, privilegi del mascle, i com podem començar a veure, a anomenar i a viure un altre cop». Adrienne Rich.

La pobresa simbòlica de les dones es troba vinculada al fet que les paraules de l'home constitueixen la nostra mediació amb tot allò social, amb el món. Un món que no només és simplement desconegut o indiferent, com ho és per tot ésser humà en néixer, sinó que per a les dones es presenta com un món que no les coneix i que no vol conèixer-les, a menys que s'adaptin a allò que els altres ja han pensat per a elles, és a dir, a menys que continuïn parlant en l'escena social els llenguatges rebuts,¹³ en què les relacions lliures entre dones estan mancades de representació. Més clar: és cert que el món es manifesta indiferent a l'escriptura d'una obra poètica o filosòfica de qualsevol nou autor o autora, no obstant, no és menys cert –com ja va assenyalar Virginia Woolf– que, en el cas de les dones, el món no només ha manifestat (manifesta?) indiferència, sinó també i fonamentalment hostilitat.

10 Rosa Rius Gatell: «Del Secreto a la voz» a *El género de la memoria*. Pamplona, Pamiela, 1995.

11 Maria-Mercé Marçal: *Op. cit* a la nota 9.

12 Rosi Braidotti: *Soggetto Nomade. Femminismo e crisi della modernità* (ed. De Crispino, Anna Maria). Roma, Donzelli Editore, 1995, p. 31.

13 Librería de mujeres de Milán: *No creas tener derechos*. Madrid, Horas y Horas, 1991 p.59.

Tots els llenguatges incorporen una precomprensió desvaloradora del nostre ésser donat, del nostre haver nascut amb un cos femení, de manera que tot allò que es refereix a les característiques físiques de les dones queda convertit en lloc d'indignitat, de carència, la qual cosa ha portat a algunes dones a prendre l'opció de preferir concebre's de manera molt similar als éssers incorporis que trobem, per exemple, tant en les modernes teories del contracte social com en les contemporànies on s'obvia allò donat i, en especial, la diferència dels sexes. Mostres d'això –com ha subratllat Seyla Benhabib¹⁴– les podem trobar en les paraules de Hobbes quan planteja «considerem que els homes [...] sorgissin ara de la terra i de cop i volta, com els bolets» o en l'estrany món d'agents incorporis que ens presenta Rawls rera del vel d'ignorància, «un món en que els individus són adults abans d'haver nascut; és a dir es tracta d'un món en què no existeix la mare, ni la germana, ni l'esposa». Així, dir-se segons la mesura masculina, suposa una negació absoluta del nostre ser donat, suposa l'impossibilitat de dir la pròpia experiència i, fins i tot, singularitzar-se. Alguna cosa similar pretenia suggerir María Zambrano en escriure que la condició contemporània col·loca a les dones davant de l'alternativa d'haver d'optar entre una desdichada maternidad y un banal intento de independència. Trobar vies per tal d'anar més enllà d'aquesta alternativa constitueix, al meu entendre, la tasca a la qual actualment ens veiem acarades.

Prendre consciència que una de les tasques polítiques de les dones és pal·liar aquesta misèria simbòlica significa, en primer lloc, qüestionar una de les idees vertebradores del feminisme modern, segons la qual els homes serien col·lectivament culpables de l'usurpació de l'universal, de l'espai públic i, per tant, la identitat de les dones dependria del fet que els homes restituïssin a la dona el que suposadament li ha estat sostret. Amb això només es privilegia i es considera significativa una única relació: la que hi ha entre els qui exclouen i les excloses, i una única possibilitat d'alliberament: que els que exclouen deixin de fer-ho. La paràlisi que aquesta imatge ens ofereix no és petita: de bell nou el lloc del sentit es troba situat totalment en mans dels homes. Ara bé, «encara que es suposi que és cert que l'home ha usurpat alguna cosa a la dona, no es troba en condicions de restituir-li res».¹⁵ De manera que, per exemple, la responsabilitat d'un espai públic, on les dones puguin aparèixer amb un qui propi i singular, no depèn simplement d'afegir «quotes» de presència femenina en els diversos àmbits públics.¹⁶ Aquestes darreres semblen ésser el resultat d'un suposat passar comptes amb els homes i, alhora, sembla oferir a les dones només

14 Seyla Benhabib: *Situating the Self*. Cambridge, Polity Press, 1992.

15 Luisa Muraro: «Identità umana e differenza sessuale» a *Diotima: Oltre l'uguaglianza. Le radici femminili dell'autorità*. Nàpols, Liguore, 1995, p.137.

16 De tota manera, crec que caldria discutir i analitzar amb més detall el procés que està tenint lloc a França entorn de la paritat. Sobre aquest procés veieu «La Querelle des Femmes» de Joan W. Scott en el n° 22, «¿Igualdad=Paridad?», de la revista *Historia, antropología y fuentes orales*, 1999.

una identitat col·lectiva homogeneïtzadora sense cap possibilitat de distingir-se, de singularitzar-se.

A la llum d'això, potser la responsabilitat política femenina passa per les temptatives d'ampliar l'espai públic més enllà de la política representativa, un espai que es constitueix i s'amplia en la mesura que es teixeixin xarxes de relacions amb diferents intensitats i qualitats. Vull dir que hem de potenciar noves formes de relació entre les dones, noves formes que permetin que aflorin paraules per a dir-nos en la nostra diversitat, per tal de fer possible habitar lliurement el nostre món contemporani, assolat en molts dels seus àmbits i, en especial en el de la política representativa per, una forta ventada de nous esdeveniments i, en canvi, pobre de paraules que donin sentit a les nostres accions i passions.

3. UNA POLÍTICA DE LA MEMÒRIA?

En aquest context cal situar el que podríem anomenar una política de la memòria, és a dir, una responsabilitat per la memòria, un fer-se càrrec de l'herència de les dones del passat, ara ja no només per a denunciar la discriminació i l'exclusió, sinó fonamentalment perquè, tal com deia abans, sense passat ni futur, el present se'ns torna opac, sempre idèntic a si mateix i en ell no hi ha cap possibilitat d'innovar ni de conservar i, per tant, no hi ha cap possibilitat d'afegir quelcom propi. Una política de la memòria es mostra, doncs, com a una alternativa enfront de l'actual autocomplaença dels neoliberals, la qual sempre suposa un present absolut, idèntic a ell mateix i, alhora, sense gruix, sense projectes ni memòria i, per tant, sense un altre futur que un de suposadament homogeni amb el present; un present que per aquest mateix motiu potser es pot mantenir durant un cert temps, però mai rejuvenir. En aquest context, la responsabilitat tindria a veure amb el que assumim d'allò que *ja no és* present i del que *encara no és* (i potser no serà mai). De manera que aquí l'aposta per la memòria indica que el present no queda reduït a la simple presència.

Una política de la memòria no té res a veure amb una mena de recerca de l'«essència» (s'entengui aquesta filosòficament o biològicament) del femení, ja que el femení es declina en plural. Més aviat es tracta de «deixar parlar» les dones del passat per tal que ens diguin «qui són» o «qui eren». Es tracta també de descobrir aquells fragments del passat que, arrencats del seu context i re-ordenats, tinguin el vigor dels pensaments nous i, per tant, força en el present. L'objectiu és, doncs, reconèixer la disparitat i la llunyania de les experiències d'altres dones, deixar-se interpel·lar, aconseguir un batec per aquest passat que pugui sentir-se en el present. Atès que, com deia Walter Benjamin, *tota imatge del passat que no sigui reconeguda pel present com un dels seus motius de preocupació amenaça amb desaparèixer irremeiablement*.

En aquest sentit, també caldria atendre a les ambigüitats que acostumen a alimentar la historització feminista, on sovint domina una concepció que sembla entestar-se a atendre a les dones només en la seva qualitat d'agents, tot condemnant així a l'oblit tot allò que és irreductible a la dimensió del produir, de l'actuar; i, per tant, paradoxalment –com subratlla Françoise Collin¹⁷– tot prorrogant l'hàbit de fer aparèixer sempre, en la distinció entre el públic i el privat, el privat com a indigne. Caldria prendre's seriosament la idea que la memòria excedeix la història, que el temps no és només història, que hi ha altres llocs de memòria, entre ells, l'art.

El que suggereixo és que la contraposició entre un passat (com alguna cosa ja acabada i morta) i un present (com allò viu) amaga, més que aclareix, qui som, enfosqueix el nostre fer i les nostres passions singulars. Necessitem mirar enrera per tal de sobreviure, per tal de disposar d'un per-venir. La mirada al passat canvia el present. La responsabilitat té a veure amb allò que volem que perduri, amb el que assumim del que *ja no és* i del que *encara no és*; té a veure amb tot allò que trobem a faltar en el present, amb les que ja no hi són i les que encara han per venir.

Però, com deia, la nostra herència mai no és del tot present, mai no és una cosa merament donada, sinó que sempre és una tasca. ¿Es tracta, doncs, d'una responsabilitat sense límit, necessàriament excessiva? Potser aquest interrogant apunti cap al fet que aquesta responsabilitat es troba relacionada amb la possibilitat de conservar i introduir canvis en el món, de fer-lo habitable.

Tal vegada no sigui massa abusiu identificar la responsabilitat política amb el coratge de respondre als estralls de la fortuna amb paraules que els igualin. I potser en el fons d'aquest resultat hi hagi allò realment oblidat: la misèria simbòlica. Reflexionar sobre tot això pot obrir vies que, conjuntament amb les ja iniciades, el feminisme ha de recórrer si vol ésser *un pensament, un modus de relació amb el món*.¹⁸

17 Françoise Collin: «Historia y memoria o la marca y la huella», *El género de la memoria*. Pamplona Pamiela, 1995.

18 *Idem* nota anterior.